

Om Anders Larsson — vår tienare och byggemestare på Cronebergh

Anders Larsson Målare hör till de välkända namnen i vasatidens konsthistoria. Talrika dokument från Gustav Vasas, Erik XIV:s och Johan III:s tid ger oss bilden av en mångsidig och högt betrodd man, under lång tid verksam som målare, arkitekt, fortifikatör och byggnadsledare.¹ De forskare som försökt kartlägga hans liv och verksamhet har varit ense om att han föddes omkring 1510. Han bör ha varit en mogen man när Gustav Vasa år 1540 gav honom gåvbrev på en tomt i Nyköping. Allmänt har man också accepterat Munthes antagande² att han avlidit först 1585 eller 1586 och att han vid denna tid var anställd som byggmästare på Kronobergs slott i Småland. Enligt Tuulse sändes han dit »vid hög ålder» år 1584 för att efterträda Marcus Wolfrum som byggmästare.³

Det förefaller osannolikt att Johan III skulle ha skickat en mer än sjuttioårig trotjänare den långa vägen till Kronoberg för att leda det praktiska arbetet med att fullborda och modernisera denna från arkitektonisk synpunkt ganska torftiga borganläggning. Redan den 16 april 1573 hade kungen med anledning av Anders Målares sjukdom och ålderdom förordnat Franciskus Pahr att vara byggmästare vid Stockholms och Uppsala slott. Samma dag underrättades Anders Målare härom men samtidigt uppdrogs åt honom att så snart han kom någorlunda till hälsa igen låta resa spiran på finska kyrkan i Stockholm och sedan bege sig till Svartsjö slott och leda byggnadsarbetena där.⁴ Men härefter tiger källorna om Anders Målares verksamhet bortsett från en uppgift 1574, som omtalar att han »stofferade» gravmonumenten över Karl Knutsson och Magnus Ladulås i Riddarholmskyrkan.⁵

Man frågar sig då om Anders Målare verkligen är identisk med den Anders Larsson Byggemestare som var verksam på Kronoberg en kort period under 1580-talet.

Sedan Växjö domkyrka eldhärjats av danskarna den 27 februari 1570 hade iståndsättningen av kyrkan bedrivits under större delen av 1570-talet.⁶ Sista etappen i det omfattande arbetet bestod i resningen av de två tornspirorna. På grund av en lucka i räkenskaperna mellan 1578 och 1582 är det inte möjligt att exakt ange tidpunkten för igångsättningen av detta arbete, men det framhålles 1583

¹ S. Karling, Anders Larsson Målare, *Fornvännen* 1941, s. 65 ff.

² L. W. Munthe, *Kongl. Fortifikationsens historia*, VI, 1, Stockholm 1916, s. 30.

³ A. Tuulse, *Kronobergs slottsruin*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 76, Uppsala 1951, s. 113.

⁴ V. Granlund, *Konung Johan III:s Bygnads- och befästningsföretag*, Historiskt bibliotek II, Stockholm 1876, s. 214 f.

⁵ V. Granlund, *a. a.*, s. 215; M. Ln (M. Liljegren), art. Anders Larsson i *Svenskt konstnärslexikon III*, Malmö 1957, s. 462 ff.

⁶ E. Gustafsson, Växjö domkyrka, *Sveriges Kyrkor, Småland IV*, Stockholm 1970 (under tryckning).

att ödra tornet är färdigt och det norra »något meer än halff täckt». Först 1585 blev norra spiran fullbordad; arbetstakten var alltså ganska långsam.⁷

Tornspirornas resning skedde under ledning av »Anders Kyrkiobyggare» som i kvittenserna skriver sig »Anders Larsson, Bårgare i Calmar». Under större delen av 1583 och 1584 arbetade han med tornbygget. 1585 nämnes han endast en gång i räkenskaperna, då han fick 6 mark i betalning för bly som han stöpte till norra tornet, sannolikt för en »blyhätta» till översta spetsen. Spåntäckningen fullbordades detta år av en »Jacob Kyrckebyggare». 1586 avled Anders Larsson. Likstol för Anders kyrkbyggare betalades av domkyrkans medel och mottogs av prästen, sedermera domprosten Steno Magni enligt en kvittens den 30 juni 1586.

Sannolikt är tornbyggaren och kalmARBORGAREN Anders Larsson samme man som den »Anders Kijrckespenar» som 1577 högg »ståndellwerche» till takstolar på Kalmar slott⁸ och som under 1570-talet var mantalsskriven i stadens södra rote. I mantalsregistret kallas han »Anders kyrkespäner».⁹

Under räkenskapsåret 1583 — från den 1 maj detta år t. o. m. 30 april 1584 — arbetade Anders Larsson 7 1/2 månader på domkyrkans torn. Samma år uppträder en »Anders Kiorkiobyggare» bland tillfälligt anställda, »fremmande personer» på det närbelägna Kronobergs slott. I redovisningen av utgifterna för själva byggenskapen därstädes återkommer han och benämnes omväxlande »Anders Kyrkiobyggare» och »Anders Kyrkiospäner». Han var bl. a. sysselsatt med att »hugga Korswerkett till Salerna».¹⁰

Räkenskapsåret 1584 var Anders Larsson i verksamhet vid domkyrkan under 10 månader. På Kronoberg upptogs åter »Anders Kiorkio Byggare» bland tillfälligt anställda för enstaka dagar och några hela veckor. Arbetslön utgick till »Anders Tornebyggare och nogre timbermendh han hade liegdt medh sigh att tilhugge korsuirchet huad som feles i thett som skall opsettias på murenn».¹¹

På hösten 1584 blev byggnadsledaren på Kronoberg, Marcus Wolfrum återkallad till Kalmar slott eftersom Dominicus Pahr fått tillstånd att lämna Kalmar för någon tid. Senast i april 1585 var emellertid Pahr tillbaka i Kalmar, men Marcus Wolfrum stannade likväl kvar, »ty på Kronoberg hade Anders Larsson under tiden förordnats till byggmästare».¹²

Den enda uppgiften om en Anders Larsson i 1584 års räkenskaper för Kronoberg är i redovisningen av »Täre Penningar», dvs. resetraktamenten. Härunder upptages 17 daler för »Schriffuarren medh 84 åhrs Rekennskap och 85 åhrs lefuereringh för Cronobergh midh Albo och Kinnevals härader till Westerås sielff annann samptt bygemestaren Anders Larsson sielff annan».¹³ Räkenskapsåret har löpt t. o. m. 30 april 1585. Vid renskriften av räkenskaperna, som bör ha utförts omedelbart därefter, har skrivaren också tagit med utgifterna för den resa

⁷ Kammararkivet, Smålands handlingar 1583: 16 1/2, 1586: 21 A.

⁸ M. Olsson, *Kalmar slotts historia II A*, Uppsala 1961, s. 221.

⁹ Kammararkivet, Smål. handl. 1574: 10, 1576: 17.

¹⁰ Smål. handl. 1582: 7; A. Tuulse, *a. a.*, s. 120.

¹¹ Smål. handl. 1584: 2; A. Tuulse, *a. a.*, s. 121.

¹² L. W. Munthe, *a. a.*, s. 45.

¹³ Smål. handl. 1584: 2.

till Västerås som han skulle göra för att avlämna räkenskaperna. Formuleringen ger också vid handen att Anders Larsson följde med på denna resa, troligen för att få direktiv av kungen för det fortsatta byggnadsarbetet. Det förefaller nu troligt att denne Anders Larsson är samma person som Anders tornbyggare och att han blivit utnämnd till ledare för arbetena på Kronoberg strax innan det nya räkenskapsårets början. Det följande årets räkenskaper ger besked på den senare punkten. Här ingår kopia av en skrivelse från Johan III, daterad i Västerås den 29 mars 1585 med kungens beslut att »vår tienare och byggemestare på Cronebergh Anders Larsson» skall som lön och underhåll ha 25 daler i penningar, tre pund råg, 24 tunnor malt m. m.¹⁴

Kronobergs räkenskaper för 1585 nämner ej någon Anders tornbyggare eller kyrkespånare men däremot upptages Anders Byggemester i mantalsregistret bland »Daglige personer» i 43 veckor, alltså under större delen av räkenskapsåret. Detta bör ställas i relation till Anders kyrkbyggares ovannämnda, tillfälliga gästspel vid domkyrkan detta år. Av Kronobergs löningsregister framgår att Anders Larsson fått ut sin lön om 25 daler; vidare redovisas råg och malt som »Mester Anders Byggemester bekomit effther Konung. M: breff datum 29 Martij 85». Vid denna anteckning är i marginalen tillfogad med samma hand: »är död».¹⁵

Härav framgår att byggmästaren avlidit senast omkring 1 maj 1586, dvs. då 1585 års räkenskaper avslutades. Att döden inte inträffat under kalenderåret 1585¹⁶ framgår av 1586 års räkenskaper. Även i dessa noteras byggmästaren Anders Larsson i mantalet med 2 personer »wdj 20 wekor» men det rör sig här troligen om personer i hans hushåll. I redovisningen av utlämnad spannmål finns antecknat att viss kvantitet spisemjöl, bingmjöl och malt har levererats till Anders Byggemester. Men i marginalen har tillfogats: »Anders Byggemester är död anno 86.»¹⁷

Eftersom byggmästaren Anders Larsson på Kronoberg dog senast omkring 1 maj 1586 och Växjö domkyrka den 30 juni samma år betalade likstol för byggmästaren Anders Larsson från Kalmar kan det knappast råda någon tvekan om deras identitet. Anders Larsson Målare kom nog aldrig till Kronoberg. Det är för övrigt knappast troligt att denne högtbetrodde man fått nöja sig med den beskedliga årslön i penningar och naturaprodukter som bestämdes i kungens brev den 29 mars 1585. Och varför skulle kungen inte i detta brev som alltid annars kalla sin gamle trotjänare för »Anders Målare»?¹⁸

Evald Gustafsson

¹⁴ Smål. handl. 1585: 17.

¹⁵ Smål. handl. 1585: 17.

¹⁶ Jfr A. Tuulse, *a. a.*, s. 113.

¹⁷ Smål. handl. 1586: 15.

¹⁸ Se t. ex. V. Granlund, *a. a.*, Historiskt bibliotek I-II, Stockholm 1875-1876, passim.

Summary

Anders Larsson, a 16th-century Stockholm artist occupies a prominent place in the history of Swedish art for that period. In contemporary sources he is called Anders Målare (Andrew the Painter). It has been supposed that when very old Anders Målare was sent to direct the building works at Kronoberg Castle and that he died there in 1586. A closer study of the building accounts for Kronoberg and for Växjö Cathedral, which is not far away, shows that the master builder of Kronoberg was another Anders Larsson, a tower builder from Kalmar, who in 1585 completed the spires of Växjö Cathedral and subsequently directed the works at Kronoberg for a short period.

De engelska mynten i fyndet från Opp-Norrby i Österhaninge socken

År 1968 hittades en vikingatida silverskatt inom fastigheten Opp-Norrby ²⁹⁹ i Österhaninge sn i Södermanland (SHM inv. 28833). Förutom något bitsilver innehåller fyndet arabiska, tyska, engelska och skandinaviska mynt. Huvudparten av mynten är tyska. Slutmyntet är präglat i Lund för Hardeknut (1035-42).¹ En preliminär redogörelse över fyndet är publicerad av förf. i NNUM 1968: 10.

Antalet engelska mynt uppgår till 29 + 5 ex. vilket motsvarar ca en femtedel av hela myntmaterialet.² Mynten är präglade för Ethelred II (978-1016) och Knut den store (1016-35). Fördelningen mellan kungarna och deras olika mynttyper framgår av följande förteckning.

¹ Enl. professor P. Berghaus, Münster, som har bestämt de tyska mynten, är skatten troligen nedlagd senast år 1036.

² I NNUM 1968: 10, s. 210 uppges antalet fragment vara sex men ett av dem har kunnat avskiljas som en imitation av ett engelskt mynt p.g.a. stämpelidentitet med Hild. Ethelred 2143 och 2142 (fråns., åts. är dessutom = Hild. 793, 937, 951, 3367 samt SMH inv. 20879/449), se Hildebrand 1881, s. 100 f. och van der Meer 1961, s. 173, 175. Myntet tillhör den flitigt imiterade typen *Long Cross*. Bestämningen är utförd av dr G. van der Meer, Haag, som välvilligt har kontrollerat samtliga bestämningar och i övrigt bistått förf. med värdefulla råd.